

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Systemaattisen teologian tutkimusmetodi ja esitysmetodi

Saarinen, Risto

2021

Saarinen, R 2021, Systemaattisen teologian tutkimusmetodi ja esitysmetodi. julkaisussa J Hallamaa, K Tervo-Niemelä & I Peltomäki (toim), Teologia eletyn uskonnon tulkkina : normatiivisuus ja uudistuvat metodit. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisu , Nro 298, Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, Helsinki, Sivut 181-198.

<http://hdl.handle.net/10138/351201>

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Systemaattisen teologian tutkimusmetodi ja esitysmetodi

Systemaattisen teologian metodia on Helsingin teologisessa tiedekunnassa 1970-luvulta lähtien kutsuttu nimellä systemaattinen analyysi. Ensimmäinen väitöskirja, jossa tämä metodin nimitys esiintyy, on Tuomo Mannermaan Rahner-työ vuodelta 1970. Seppo A. Teinonen esittää metodista erilaisia kuvauksia. Mannermaan väitöskirja on malliesimerkki metodin eri osien pitkälle viedystä soveltamisesta. Teinosta ja Mannermaata onkin syytä pitää tämän systemaattis-teologisen metodin suomalaisina arkkitehteinä.¹

Oppiala ja sen suomalainen metodi

Systemaattisen analyysin taustalla on yleisempiä metodiopetuksen trendejä. Yhteiskuntatieteiden voimistuminen suomalaisissa yliopistoissa 1960-luvulla teki metodeihin perehtymisestä aiempaa tärkeämmän opetusmuodon myös humanistisilla aloilla. Teologien systemaattisen analyysin käsitehistorialliset taustat näyttävät olevan saksalaisten ihmistieteiden suunnalla. Saksalaisen ilmauksen *systematische Analyse* googlaus paljastaa, että sitä käytetään sikäläisessä tutkimuksessa nykyäänkin erilaisten tekstuaalisen aineistojen johdonmukaisen läpikäynnin ja ymmärtämisen metodologisena yleisnimenä. Ilmaus esiintyy ainakin saksalaisessa lehdistön ja politiikan tutkimuksessa, kasvatustieteissä ja teologiassa.

Samoilla tieteenaloilla esiintyvät googlauksen mukaan myös ruotsin *systematisk analys* ja suomen systemaattinen analyysi. Metodin nimi ei siis suomen kielessäkään liity vain systemaattiseen teologiaan, vaan erilaisten aineistojen johdonmukaiseen läpikäyntiin ja lähilukevaan ymmärtämiseen eri tieteenaloilla. Seppo A. Teinonen lienee omaksunut tämän yleisnimen naapurialoilta metodiopetuksen tarpeisiinsa. Nimike yhdistyy kä-

¹ Mannermaa 1970, 14. Teinosen työstä metodin parissa Haikarainen 2018.

tevästi systemaattisen teologian oppialaan, vaikka yleisnimi ei liene alun perin syntynyt tällä alalla.

Systemaattinen analyysi on 1970-luvulta tähän päivään kehittynyt systemaattisen teologian erilaisissa metodia kuvaavissa monisteissa. Niiden uusien ja laajien kooste on Jari Jolkkosen vihkonen *Systemaattinen analyysi tutkimusmenetelmänä*. Itsenäistä metodiopetuksen kehitystä systemaattisessa teologiassa ovat tehneet Jaana Hallamaa ja Ville Päivänsalo. He ovat kytkeneet Teinosen metodia takaisin muun humanistisen tutkimuksen piiriin, erityisesti argumentaation teoriaan ja käytäntöön. Metodikirja *Prosessia ja rautalankaa* kuvaa havainnollisesti tätä kehitystyötä.²

Olen itse pitänyt systemaattisen teologian graduseminaareja vuodesta 1992 alkaen. Jo 28 vuoden ajan olen opettanut niissä systemaattisen analyysin pääpiirteet. Viime vuosina olen johdonmukaisesti käyttänyt Jolkkosen teosta. Väitöskirjoja ohjatessani olemme toisinaan käyneet tohtoriopiskelijoiden kanssa periaatteellista metodikeskustelua, mutta en ole erityisesti vaatinut metodin nimeämistä ohjaamissani väitöskirjoissa. Vuosina 2002–2019 olen toiminut kolmen Suomen Akatemian huippuyksikön johtotehtävissä systemaattisen teologian edustajana. Huippuyksikköjen ohjaustyössä ja julkaisuissa en ole juurikaan käyttänyt ilmausta systemaattinen analyysi.

Omassa työssäni tämä metodi on siis ollut lähinnä maisterivaiheen apuväline ja metodologinen normi. Toki se ajateltuna rakenteena vaikuttaa myös korkeampien opinnäytteiden ja julkaisujen taustalla, mutta yleensä nimeä mainitsematta. Miksi näin? Ilmeisenä syynä asiointilaan on se, että englannin kielessä ilmaus *systematic analysis* ei oikeastaan tarkoita mitään. Sana *analysis* vie ajatukset kemiaan ja muihin luonnontieteisiin, ja sanat *analytic* ja *analytical* tarkoittavat puolestaan ihmistieteissä sellaista lähestymistapaa, joka ei rakenna systeemiä, vaan päinvastoin hajottaa kohteensa pienempiin osiin. Englannin ilmaus *systematic analysis* on niin kutsuttu oksymoron, sisäisesti ristiriitainen asian kuvaus.

Sillä, että englanninkielisessä tiedemaailmassa tällaista metodinimitystä ei käytetä, on suora heijastusvaikutuksensa suomalaisen väitöskirjojen ohjaukseen. Äskettäisessä Ratzinger-väitöskirjassaan Emil Anton, kielellisesti lahjakas dogmaatikko, pohtii ilmauksen sisältöä valaisevalla tavalla

² Jolkkonen 2007. Päivänsalo (toim.) 1997.

englanniksi.³ Varsinkaan artikkelimuotoisissa systemaattisen teologian englanninkielisissä julkaisuissa ei ole tapana ilmoittaa erillistä metodia. Tutkijan asenteesta voi sanoa, että se on *critical*, mikä usein tarkoittaa samantapaisia asioita, joihin systemaattinen analyysi paneutuu. Mutta tiedejulkaisuihin tarkoitetut käsikirjoitukset ovat jo oletusarvoisesti *critical*, vaikka sitä ei erikseen sanottaisikaan.

Kansainvälisessä teologisessa keskustelussa, niin englannin- kuin saksankielisessäkin, metodin nimeämistä hankalampi kysymys on se, että suomalainen systemaattinen analyysi tuntuu väistävän lopullisen totuus-kysymyksen. Systemaattinen analyysi saattaa jäädä lähteen kuvailemiseksi, joka ei vastaa kovin kiinnostaviin tulkinnallisiin kysymyksiin. Niin englannin- kuin saksankielinen tiedemaailma odottavat usein, että systemaattisen teologian työ olisi paitsi *critical* myös *constructive*. Englannin sanalla *constructive* voidaan tarkoittaa eri asioita, mutta yleisesti ottaen sen vaatiija odottaa, että systemaattinen teologi liittäisi lähde-työskentelynsä myös laajempiin tulkinnan, totuuden ja aatehistoriallisen linjanvetoihin.

Pidän tällaista kritiikkiä usein oikeutettuna, vaikka konstruktivisuuden vaatimuksen suhteen on syytä olla tarkka. Konstruktivisuus ei saa olla vain omien mielipiteiden taikka kokemusten liimaamista asian kylkeen. Siinä on kyettävä puristamaan tutkimuskohteesta jotain suurempaa kuin se onkaan. Puristaminen voi olla monenlaista ja sitä on hankala tiivistää metodologisiksi peukalosäännöiksi. Usein konstruktivisuus on uudenlaisen hyvän kysymyksen esittämistä taikka uuden teoriakehyksen soveltamista aineistoon.

Onko systemaattinen analyysi tullut tiensä päähän, koska se on englanninkieliselle tiedemaailmalle tuntematon ilmaus? Ja vaikka ilmaus selitettäisiin, sen kuvaamaa työskentelyä pidetään vaatimattomana kuvauksen laatimisena, eräänlaisena yliopistojen maakuntasarjan näpertelyä, joka soveltuu lähinnä uusien globaalien ajatusten tunnetuksi tekemiseen perifeerisellä kielialueella.

Jotta kriittisiin kysymyksiin voidaan vastata, on perehdyttävä siihen, miten systemaattisen teologian metodeja nykyään opetetaan Suomen ulkopuolella. Esittelen seuraavassa kaksi uutta ja mielestäni varsin laadukasta metodikirjaa, Lukas Ohlyn *Arbeitsbuch Systematische Theologie* sekä

³ Anton 2019, 10-11.

Lucretia B. Yaghjianin *Writing Theology Well*.⁴ Vertaan myös kirjojen sanomaa suomalaiseseen tilanteeseen.

Saksalainen tutkimusmetodi: Ohly

Lukas Ohlyn teos on ilmestynyt johtavassa saksalaisessa peruskursikirjojen sarjassa (*utb* eli *uni-taschenbücher*). Se edustaa traditiota, jossa teologiaa yhäältä kirjoitetaan julkisesti rahoitetussa valtionyliopistossa, mutta jossa se toisaalta on tunnustuksellinen oppiaine ja jossa nimenomaan systemaattisen teologian pitää ottaa kantaa uskonnon totuuskysymyksiin. Vaikka tällaisen teologian juridinen pohja poikkeaa suomalaista yliopistoa säätelevästä lainsäädännöstä, Ohlyn teos näyttää nähdäkseni edelleen, kuinka meikäläinen systemaattinen teologia tosiasiaassa pohjautuu saksalaiseen traditioon.

Yksi tällaisen tradition tunnusmerkki on eron tekeminen tutkimusmetodin ja esitysmetodin välillä. Ohly puhuu nimenomaan systemaattisen teologian tutkimusmetodista eli siitä, miten opiskelija saa mahdollisimman paljon irti tekstuaalisesta lähdeaineistostaan. Ohly ei juurikaan käsittele sitä, miten jo löydettyt asiat esitetään. Kyse on tutkimuksen tekemisestä ja asioiden löytämisestä.

Vaikka Ohly ei käytä ilmausta systemaattinen analyysi, hänen teoksessaan on lukuisia yhtymäkohtia Jolkkosen oppaan ja *Prosessia ja rautalankaa* -teoksen ajatuksiin. Kirjansa alkupuolella Ohly käsittelee aineiston hallintaan ottamista, siis lähilukemisen varsin konkreettista työprosessia. Laaja keskiosa käsittelee erilaisia argumentaatiota koskevia kysymyksiä. Tämä osa muistuttaa suuresti Helsingin teologisessa tiedekunnassa pidettyjä argumentaatiotaidon kurssseja ja meillä paljon käytetyn *Argumentti ja kritiikki* -kirjan⁵ ajatuksia, enkä kuvaakaan sitä tämän lähemmin. Loppuosassa Ohly palaa työprosessiin ja näyttää esimerkkien avulla, miten valmiiseen tekstinluvun prosessitulokseen liitetään argumentaation ja toisia tutkijoita kohtaan esitettävän kritiikin ainesosat.

Konkreettisessa systemaattisen teologian työprosessissa on Ohlyn mukaan neljä osaa: 1) Oman esiymmärryksen selvittäminen. Tässä osassa tekijän on syytä laittaa muistiin oma aikaisempi tietonsa ja asian käsittelyä

⁴ Ohly 2019 (1. painos); Yaghjian 2019 (useaan kertaan painettu ja uudistettu teos).

⁵ Kakkuri-Knuuttila (toim.) 2007.

ohjaavat omat kysymyksensä. 2) Lähdeaineiston tarkka lähiluku. Tässä kohtaa selvitetään valitun tekstuaalisen lähdeaineiston käsitys tutkittavasta asiasta. 3) Konstruktiivinen osio. Tässä pohditaan kriittisesti, onko lähdeaineiston käsitys tosi tai sisäisesti johdonmukainen. Tekijä vertaa lähiluvun tulosta myös omaan esiyymmärrykseensä itsekriittisellä tavalla. Käytännössä tärkeintä on lähteen oman argumentaation pitävyyden ja totuudenmukaisuuden pohdinta. 4) Kokonaisesityksen laatiminen. Tässä tuotetaan lopullinen oma teksti, jossa vastataan asetettuun tutkimuskysymykseen, korjataan tarvittaessa omaa esiyymmärrystä ja tuodaan tarkasti julki lähteessä havaitut epäjohdonmukaisuudet ja tarkistetaan sen faktaväitteet. Ohly korostaa, että neloskohdan tuloksen on oltava avoin siihen asti, kunnes kolme ensimmäistä työvaihetta on suoritettu.⁶

Erityisesti kakkoskohtaa Ohly kuvaa valaisevasti ja mielestäni hyvin klassisella saksalaisella tavalla. Lähdetekstiä lukiessaan opiskelijan on tehtävä niin kutsuttu ekserpti (*Exzerpt*) eli teemarunko. Laajasta teoksesta koostetaan nopeasti lukemalla avainsanat ja keskeiset teemat kokevat muistiinpanot, joita sitten jatkossa hyödynnetään. Hyvin saksalaiseen tapaan Ohly painottaa kellon käyttöä teemarunon laatimisen apuna. On syytä oppia lukemaan suuri määrä kirjoja nopeasti, siten että yhdessä tunnissa pystyy tekemään teemarunon 30-50 sivusta. Näin opiskelija voi ekserptoida 1-2 kirjaa päivässä.⁷

Jos graduaineistona on vaikkapa kymmenen kirjaa, opiskelija tekee niistä kaikista ensin teemarunon. Sitten hän palaa niihin laatiakseen ajatusrunon (*Paraphrase*).⁸ Ajatusrunko muistuttaa referaattia, mutta Ohlyn neuvot säästävät opiskelijan puuduttavalta kaiken referoimiselta. Teemarunon avulla opiskelija tunnistaa kohdat, joissa lähde puhuu varsinaisesta tutkimusaiheesta. Vain niistä laaditaan sitten ajatusrunko, lähteen ajatuskulun ja perustelujen referoiva esitys.

Teemarunon ja ajatusrunon laadinnan jälkeen opiskelija siirtyy tekemään konstruktion ja laatimaan kokonaisesityksen.⁹ Jos aiheena on vaikkapa Moltmannin käsitys jäniksistä (esimerkki minun, ei Ohlyn), opiske-

⁶ Ohly 2019, 37-40.

⁷ Ohly 2019, 44-49.

⁸ Ohly 2019, 49-52. Ohly palaa näihin useissa kohdin teostaan. Esittelyni on huomattavasti yksinkertaistettu ja helsinkiläisestä näkökulmasta tulkittu. Heikkilä 2020 tarjoaa laajemman ja tarkemman kuvan Ohlyn kirjasta.

⁹ Ohly 2019, 211-236.

lija on ensin lukenut kymmenen Moltmannin kirjaa ja löytänyt kolmesta kirjasta keskustelua jäniksistä. Sitten hän on referoinut nämä kohdat ajatusrunoksi. Nyt opiskelija katsoo, onko Moltmannin käsitys jäniksistä eri teksteissä sisäisesti johdonmukainen ja vastaako se sitä, mitä jäniksistä yleisesti tiedetään. Opiskelija voi tässä vaiheessa myös korjata omaa esiyymmärrystään jäniksistä. Havaitut sisäiset ristiriidat ja faktuaaliset virheet opiskelija kirjaa konstruktiivisen osan tuloksiksi Moltmann-kuvauksen lisäksi. Kokonaisuutensa hän kuvaa tarkasti Moltmannin käsityksen jäniksistä ja pystyy lisäksi itsenäisesti arvioimaan käsityksen oikeellisuutta ainakin jossain määrin.

Ohly poikkeaa helsinkiläisestä systemaattisesta teologiasta näennäisesti ensinnäkin siinä, että hän haluaa opiskelijoiden kirjaavan aluksi muistiin oman esiyymmärryksensä. Toisena ja tärkeämpänä poikkeamana on napakka konstruktiivisuuden vaatimus: ei riitä, että kertoo mitä Moltmann sanoo jäniksistä. Lisäksi on osattava luoda oma kokonaisnäkemys noista pitkäkorvista ja sovitettava Moltmannin kuvaus siihen.

Nähdäkseni Ohlyn metodioppi on silti näiltäkin osilta lopulta varsin lähellä helsinkiläistä käsitystä, kunhan otetaan huomioon kolme näkökohtaa. Ensinnäkin, Ohlyn nelivaiheisessa työprosessissa ei painotu tunnustuksellisuus vaan korostus on pedagoginen. Opiskelija kuvaa esiyymmärryksensä sen, mitä hän tiesi ennen tätä opintosuoritusta. Lopputuotteessa kuvataan, mitä opiskelija tietää opinnäytteen tehtyään. Kyseessä on pikemmin opiskelijan oppimisprosessin dokumentointi kuin tutkimuskohteen normatiivinen mittaaminen. Myös meillä puhutaan esiyymmärryksestä ja sen muuttumisesta oppimisprosessin myötä.

Toiseksi, hyvin monissa ei-pohjoismaisissa yliopistoissa pyritään siihen, että opiskelijalla on valmius esittää heti jokin oma kannanotto asiaan. Kyseessä ei ole opiskelijan viimekätinen, hautaan saakka kantava vakaumus jäniksistä, vaan nopea kannanotto argumentaation edistämiseksi. Niin esiyymmärrys kuin valmis opinnäyte on syytä ymmärtää tällaisiksi perustelluiksi mutta samalla myös nopeiksi ja vaihtuviksi kannanotoiksi. Suomalaiseen opiskelukulttuuriin ei perinteisesti ole kuulunut tällainen nopeiden kannanottojen harjoittelu, vaikka tässäkin suhteessa ehkä olemme muuttumassa muun maailman suuntaan.

Kolmanneksi, Ohlyn konstruktiiviseksi kutsuma työskentely vastaa monessa mielessä Jolkkosen metodioppaaseen koostettua systemaattisen analyysin kuvausta. Jolkkonen käsittelee aika paljon tutkimuskohteen ajattelun

edellytyksiä ja myös argumentaation virheitä. Omassa gradunohjauksessani pyrin rohkaisemaan opiskelijoita, jotka kykenevät sijoittamaan valitun lähteen yleisempiin kehyksiin tai ajattelutapoihin. Lisäksi opetan tekstianalyysia siten, että opiskelija voi joko laatia siitä ajattelua kuvaavan näköispatsaan (jolloin tarkka deskriptiokyky korostuu) tai leikellä tekstin erilaisiin rakenteisiin (jolloin erilaiset rekonstruktiot mahdollistuvat). Edellistä tapausta voi verrata hyvään luontokuvaan jäniksestä, jälkimmäinen tapaus vastaa sitä, että jänis nyljetään ja sen osista tehdään ruokaa, turkiksia ja muuta sellaista. Kumpikin tapa on tieteellinen. Edellinen sopii usein hyvälle ja eläytyville kirjoittajille, jälkimmäinen filosofeille ja asiat osiinsa purkaville opiskelijoille. Nylkemisen lopputuloksena on lähteen uudelleenluotu rekonstruktio, joka tulee jo lähelle Ohlyn hahmottamaa konstruktiota.

Vaikka Ohly kiellentää hyvin perinteisen saksalaisen metodin, hän pohtii paljon myös digitaalisten aineistojen hyödyntämistä. Esimerkiksi hakutoimintoja ja copypastingia kannattaa hänen mielestään käyttää, mutta vasta teemarungon ja ajatusrungon omatoimisen laatimisen jälkeen. Vaikka lopputuote keskittyisi kohtiin, joissa jänikset mainitaan, teemarunko tarvitaan hahmottamaan jänisten suhde ja paikka Moltmannin tuotannon kokonaisuudessa. Ohlyn teokseen sisältyy myös lukuisia harjoitustehtäviä vastauksiineen. Olennaista hänen metodissaan on oppiminen opiskelijan omana ajatteluna. Tietokone ja digitaaliset menetelmät palvelevat sitä.

Syksyn 2019 graduseminaarissani opetin metodiosan Ohlyn ja Jolkosen risteytyksenä. Kaikki opiskelijat saivat ensin saman tekstin, ja heidän tuli, nimenomaan kellosta aikaa ottaen, laatia siitä ensin teemarunko. Seuraavalla viikolla heidän tuli valita kohtia teemarungosta ja laatia niistä tekstiin palaten laajempi ajatusrunko. Kolmannella viikolla heidän tuli laatia samasta tekstistä lyhyt summaario, pääväitteiden ajatuksellinen rekonstruktio.

Näiden tehtävien jälkeen jaoin opiskelijoille monisteen, jossa nämä vaiheet yhdistettiin Jolkosen metodioppaan esittelemiin käsitteanalyysiin, argumentaatioanalyysiin ja edellytysten analyysiin. Moniste on liitteenä tämän artikkelin lopussa. Siinä pyrin sanomaan, että systemaattikon ei tarvitse tehdä kaikkia vaiheita samalla kertaa. Teemarungolla saadaan suuri materiaali ensin nopeahkosti haltuun. Ajatusrungon avulla saadaan siten tutkimustehtävän kannalta olennaisimmat lähdekohdat tunnistettua ja kuvattua. Summaariolla saadaan aikaan johtoajatus gradun analyysilukuun. Kokonaisreferaattia ei silloin tarvita.

Teemarungon, ajatusrungon ja summaarion avulla lähdeanalyysin pää-luku voidaan kirjoittaa eri tavoin. Kaksi päätapaa ovat edellä kuvatut luontokuva ja nylkeminen.. Monisteessa korostetaan lisäksi ajanhallintaa ja suorastaan kellon käyttöä paljon vahvemmin kuin Suomessa on yleensä tapana.

Aatehistoriallisesti ekserpti palautuu puhutusta luennosta tehtyihin muistiinpanoihin, joissa opiskelijan käyttämää aikaa määrittää ihmisen luonnollinen puhenopeus. Opiskelijan tulee oppia tekemään kirjoista muistiinpanoja puhenopeutta nopeammin, ja toisaalta myös puhenopeutta hitaammin, tekstin luonteesta riippuen. Moniste kuvaa tällaisen ajankäytön tietoista opettelua. Kyseessä on ikivanha yliopistopedagoginen metodi. Äänikirjojen tulo oppimisen osaksi tekee ekserptin käytöstä jälleen ajankohtaisen.

Tieteellisessä mielessä vaikein kysymys Ohlyn kirjassa koskee sitä, kuinka pitkälle opiskelija taikka tutkija voi mennä omassa konstruktiossaan. Opinnäytteissä pyrin tukemaan rekonstruktioita, mutta hillitsen opiskelijan omia konstruktioita. Tarkka rajankäynti näiden välillä on vaikeaa. Suomalaisen on syytä muistaa, että teologian alan tutkimusrankingien kärjessä on nimenomaan sellaisia teologisia tiedekuntia, joissa harjoitettu systemaattinen teologia on normatiivista taikka tunnustuksellista.¹⁰ Pohjoismaisessa valtionyliopistossa teologia pyrkii lunastamaan oman tieteellisen paikkansa välttämällä subjektiivista tunnustuspuhetta. Se on oikein ja tärkeää, mutta samalla teologia ei saa vajota pitkävetiseksi deskriptioksi. Systemaattisen teologian kansainvälisesti merkittävän tutkimuksen on mentävä mukaan rekonstruoiviin ja konstruoiviin keskusteluihin.

Näin sanoessani tulen aika lähelle Veli-Matti Kärkkäisen tuoreita puheenvuoroja teologian metodista. Hän on yhtäältä vaatinut systemaattiselta teologialta vahvempaa konstruktiivisuutta.¹¹ Toisaalta hän on myös puolustanut helsinkiläistä metodia sellaista kritiikkiä vastaan, jonka mukaan teologian pitäisi edetä suoremmin totuuskysymyksiin.¹² Toki itsekin pidän totuuskysymystä tärkeänä. Tekstien tutkimuksessa evidenssiperustana ovat kuitenkin lähdetekstit, ja totuuden kriteerinä on tällöin vastaa-

¹⁰ Vuoden 2021 teologian alan qs-rankingin kärjessä ovat Notre Dame, Harvard, Oxford, Duke, Durham, KU Leuven ja Boston College.. Näissä on lukuisia ”tunnustuksellisesti” määriteltäviä professuureja ja oppialoja. Helsinki on tässä kokonaisrankissa sijalla 36

¹¹ Ks. Kärkkäisen artikkeli tässä kirjassa, s. XXX-XXX.

¹² Suomeksi Kärkkäinen 2020. Samaan tapaan Heikkilä 2020.

vuus lähteisiin. Tekstien takaiseenkin totuuteen tulisi pyrkiä, mutta tämä on kaikissa humanistisissa tieteissä erittäin vaikeaa.

Helsinkiläisessä systemaattisessa teologiassa on varmasti paljon puutteita, mutta alamme lukuisissa kansainvälisissä arvioinneissa meitä ei ole syytetty totuuskysymyksen väistelystä. Olen itse vuosikymmenien ajan edustanut alaani erilaisilla suomalaisilla ja eurooppalaisilla yleistieteellisillä foorumeilla. Niissä teologin ja uskonnontutkijan on syytä tuoda omaa alaansa rohkeasti esiin. Samalla alan metodi ja evidenssiperusta on osattava esittää tieteen yleisten vaatimusten mukaisesti. Ilmoitustotuuksiin taikka tunnustusnormiin vetoaminen ei näissä yhteyksissä ole vakuuttavaa. Myös kokemuksen kategoria jää kaksiteräiseksi, sillä uskonnolliselta kokemukselta yleensä puuttuu tieteen vaatima toistettavuus. Ehkä kognitiivinen uskonnontutkimus voi päästä tulevaisuudessa pidemmälle kuin perinteinen tekstityö, mutta sitä odottaessa täytyy terävöittää jälkimäistä.

Amerikkalainen esitysmetodi: Yaghjian

Lucretia Yaghjianin metodiopas keskittyy teologiseen kirjoittamiseen. Kirjoittaja toimii useamman USA:n itärannikon oppilaitoksen, esimerkiksi rankingien kärkikaartiin sijoittuvan Boston Collegen, tutkimuskirjoittamisen opettajana. Usein hänen käsityksensä teologian normatiivisuudesta ja sitoutuneisuudesta on vielä voimakkaampi kuin Ohlyn. Jätän kuitenkin tämän puolen Yaghjianista vähemmälle huomiolle.

Writing Theology Well on laaja ja moniaineksinen johdatus koko teologian kenttään, vaikka painopiste on opillisessa taikka systemaattisessa teologiassa. Lukuisina painoksina jo pitkään ilmestynyt ja uudistettu teos tarjoaa 441 suurikokoisella ja tiheätekstisellä sivullaan valtaisan paketin niin merkintätavoista kuin vaikkapa kirkkohistorian ja eksegetiikan erityismetodeista. Kirjassa on paljon sellaista, mikä ei sovi Suomeen, mutta siinä on todella lukuisa määrä erilaisia pieniä ja suuria huomioita, joista soisin tohtoriopiskelijoidemme ottavan oppia. Esimerkiksi alaviitteiden käytöstä taikka inklusiivisesta kielestä¹³ kirja tarjoaa rautaisannoksen englanninkielisten lukijoiden ja julkaisijoiden edellyttämää perustietoa.

¹³ Yaghjian 2019, 285–286 (inclusive language style sheet for theological writers).

Maisteriopintoihin kirja on ehkä liian vaativa, vaikka lahjakkaalle opiskelijalle niihinkin suositeltava.

Kirjan suurena teemana on se englanninkielisen humanistisen tutkimuksen keskeinen metodinen periaate, että näiden alojen hyvässä tutkimuksessa on samalla pitkälti kyse hyvästä kirjoittamisesta. Tutkimusmetodi ja esitysmetodi kietoutuvat toisiinsa syvällisellä ja monimutkaisella tavalla. Periaate poikkeaa saksalaisesta ja pohjoismaisesta traditiosta, mutta koska meilläkin julkaistaan niin paljon englanniksi, kielialueen lukijoiden odotuksista on syytä olla selvillä. Vaikka itse olen tieteenfilosofisesti tässä suhteessa enemmän saksalainen, ajattelen toisaalta, että suomalaisen humanistisen tutkimuksen yksi suurimmista ongelmista on heikko kirjoitustaitomme. Juuri tähän ongelmaan Yaghjianin teos tuo erittäin paljon käytännöllistä apua.

Teoksen ymmärtämiseksi on syytä ajatella englanninkielisen maailman yksilöopetuksen perinnettä, niin kutsuttuja tutoriaaleja. Niissä opettajat kommentoivat yksityiskohtaisesti jokaisen opiskelijan kirjoittamia tekstejä. Opettajat vaativat myös opiskelijoita koko ajan kirjoittamaan paljon ja hyvin. Lisäksi englantia onniin runsaasti käytetty, että erottautuminen sen valtameressä vaatii huomattavia tyyllillisiä kykyjä. Kielen hallitsemalla opiskelija osoittaa kuuluvansa eliittiin.

Yaghjianin teoksessa on paljon samantapaista argumentaation opetusta kuin edellä mainituissa muissa metodioppaissa. Hän korostaa erityisesti taitavien kysymysten tekemistä ja niiden esittämistä sellaisessa retorisesti hiotussa muodossa, joka sekä mahdollistaa kysymyksiin vastaamisen että pitää yllä lukijan kiinnostuksen.¹⁴ Kysymysten rooli ei toisin sanoen ole vain tieteellinen ja oivallusta tukeva, vaan myös dramaturginen. Tutkimuksen rakenteeseen on viritettävä jännitteitä, dialogia, suvantoja, kuo-huntaa ja lukijaa kiinnostava loppuratkaisu. Hyvin muotoillut kysymykset tuottavat tällaisia rakenteita. Silti kysymysten viimekätinen rooli on tieteellinen, pyrkimys oivalluksen kautta tietoon. Dramaturgia palvelee tieteellisen kysymyksen esillepanoa ja vaikuttavuutta.

Argumentaatiossa Yaghjian kehottaa opiskelijoita rakentamaan omille vahvuuksilleen mutta myös kehittämään heikkoja kohtiaan.¹⁵ Konstruktiivisen teologian kysymyksissä hän menee vielä Ohlya pidemmälle ja

¹⁴ Yaghjian 2019, 23, 55, 61, 99.

¹⁵ Yaghjian 2019, 126–127.

rohkaisee välillä suorastaan julistuksen kaltaiseen teologiseen puheeseen pitäen mielessä USA:n kirkollisten seminaarien käytännöllisiä tarpeita. Yleisesti kirjassa silti tehdään kirkkaita erotteluita erilaisten tekstilajien ja käyttöyhteyksien välille.

Yksi kirjan olennainen aihe on *voice* eli tutkijan oman äänilajin muotoilu, opettelu ja käyttö. Aihepiiri on kaikille englanniksi julkaiseville erittäin tärkeä, mutta se puuttuu lähes kokonaan suomalaisesta metodiopetuksesta. Aloittelijan tasoilla *voice* merkitsee usein erilaisten tekstilajien tunnistamista ja omien tekstien kirjoittamista siten, että niissä opitaan jäljittelemään kulloistakin äänilajia. Sopivan äänilajin käytöstä professoritasoon lukija näkee heti, että kirjoittaja on edennyt akateemisen keskustelun edellyttämälle tasolle.

Kirjoitetun äänilajin opetteluun kirjassa kuuluvat muun muassa erilaisten vertausten, havainnollistusten, symbolien ja yleisemmin mielikuvituksen käyttö. Paljon pohditaan myös kirjallisen tyylin (*style*) ja äänilajin (*voice*) yhteyksiä ja eroja. Yksinkertaistaen Yaghjian opettaa, että *voice* on tyylin konkreettinen toteutus siten, että tyyli on kuin laulun nuotit ja sanat, äänilaji puolestaan laulajan niistä esittämä laulu.¹⁶ Akateemisen englannin monipolvisessa nuotistossa kirjoittajan on ensin ymmärrettävä tyylin vaatimukset ja sitten opittava laulamaan nuoteista omalla äänellään niin, että hän kuitenkin pysyy tyylin asettamissa puitteissa. Persoonallinen äänilaji ei kumoa tyyliä vaan päinvastoin nostaa tyylin vaatimukset näkyville.

Etevän tutkijan metodiopetuksen ehkä korkein ja vaikein tavoite on oman, henkilökohtaisen äänilajin löytäminen ja kehittäminen vähittäisen harjoituksen kautta. Sitten kun akateemisen tyylin erilaiset nyanssit on opittu ja niitä osataan jäljitellä, tutkijan tulisi kirjoittamisessaan edetä persoonallisempaan äänilajiin, kohti omaa *voicea*. Kaiken lähtökohtana on kuitenkin niin kutsuttu *theological plain style*, yleispätevästi selkeä ja kirkas kirjoitustyyli.¹⁷

Suomessa on nähdäkseni hyvin vähän sellaisia tutkijoita, jotka osaavat kirjoittaa todella hyvin. Suomalaisessa systemaattisessa teologiassa minusta tuntui pitkään, että jopa hyvä yleistyili, *plain style*, oli jäänyt kehittymättä. Professoreilla oli, kohteliaasti ilmaistuna, varsin mutkallisia tapoja

¹⁶ Yaghjian 2019, 279–280.

¹⁷ Yaghjian 2019, 284. Tässä napakka muistilista *plain style*n keskeisistä piirteistä.

kirjoittaa suomea. Viimeisen kymmenen vuoden aikana tilanne on kuitenkin koko suomenkielisen teologian osalta parantunut. .

Julkaisukynnyksen ylittämiseen ei tarvita mestaritasoa. Erityisesti nuoren tutkijan kannattaa silti pitkäjänteisesti harjoitella tyylin ja äänilajin, ehkä myös rytmin ja dramaturgian, tuomista kirjoitustyöhönsä. Niiden avulla hän erottuu kilpailtaessa akateemisesta menestyksestä Suomessa, jossa tieteen taso näiltä osin on vaatimaton. Tyylin ja äänilajin opettelu on erittäin vaikea ja pitkäaikainen prosessi, enkä tahdo syyllistää asiassa erityisesti teologeja. Esimerkiksi Tieteen termipankin kehittämässä teologit voisivat silti olla nykyistä aktiivisempia.

Yksi juurisyy suomalaisen tiedemaailman kehnoon kielelliseen tasoon on tieteellisen realismin perinteen aiheuttama virhepäätelmä. Jos tieteen lopulliset kohteet ovat mielemme ja kielemme ulkopuolisia ja jos varsinaiset tutkimusmenetelmät ovat eri asia kuin kielellisen esittämisen menetelmät, niin siitä seuraa monien mielestä, että kielelliseen esittämiseen ei tarvitse erityisesti panostaa. Retorisen vaikuttamisen keinoja pidetään tieteellisen realismin kehityksessä helposti jonkinlaisina vippaskonsteina.

Todellisuudessa tieteellistä realismia lähellä olevat merkittävät tutkijat osaavat kehittää omaa tyyliään ja äänilajiaan oivallisesti. Neurologi Oliver Sacks pystyi kuvaamaan hyvin erikoisia aivosairauksia nimenomaan sen tähden, että hän koko elämänsä ajan harjoitteli tietoisesti kirjoittamaan omalla äänellään ja hyvinkin vilpittömällä, kirjaimellis-realistisella tyyllillä. Sacksin tutkimusraporteista on tehty Hollywood-elokuvia.¹⁸ Berliinin yliopiston oikeustieteen professori Bernhard Schlink – ekumeniikan oppialan perustajan Edmund Schlinkin poika – soveltaa kuivaa juristityyliään lakonisiin romaaneihin, jotka niin ikään ovat yltäneet Hollywoodiin saakka.¹⁹

Toinen suomalaisia vaivaava virhepäätelmä on se, että koska joudumme kirjoittamaan tärkeimmät työmme englanniksi, emme koskaan pääse kirjallisessa tyyliässä riittävän korkealle tasolle. Siksi on panostettava asia-

¹⁸ Sacksin omaelämäkerta (2015) kuvaa tarkasti tätä prosessia. Filmeistä tunnetuin on kolme Oscar-ehdokkuutta saanut *Awakenings* (1990), jossa Robin Williams esittää Sacksia ja Robert de Niro hänen potilastaan.

¹⁹ Schlinkin tunnetuin kirja, *Lukija*, filmattiin Hollywoodissa 2008. Ralph Fiennes esittää sen omaelämäkerrallista kertojaa ja Kate Winslet hänen rakastettuaan. Myös Edmund Schlink vilahtaa kirjassa ja filmissä kertojan isänä. *Lukija* sai viisi Oscar-ehdokkuutta ja yhden Oscarin (Kate Winslet naispääosasta). Edmund Schlink julkaisi puolestaan suosittuun romaaniin Vatikaanin II konsiilista, *Die Vision des Papstes* (käännetty mm. englanniksi). Edmundin sisko Klara ”äiti Basilea” Schlink tunnetaan Evankeliset Mariaisaret -yhteisön perustajana ja myös runsaasti suomennettuna kirjoittajana.

sisältöön. Tämänkin päätelmä lienee virheellinen. Englantia on nykyään mahdollista oppia todella hyvin, ja monet suomalaiset nuoret kirjoittavat sitä jo nyt paremmin kuin suomea. Oman tyylin ja äänilajin löytääkseen ei välttämättä tarvitse olla synnynnäinen kielenpuhuja. Kyse on kovasta harjoittelusta, johon liittyy käsitys oman osaamisen myötä erottautuvista vahvuuksista.

Viime vuosisadan merkittävin uskonnotutkija Mircea Eliade joutui useampaan kertaan pitkän uransa varrella vaihtamaan kokonaan kirjoittamiskieltä. Ensin romaniasta ranskaksi ja sitten ranskasta englanniksi.. Silti Eliade kirjoitti niin hyvin, että oli vahvasti ehdolla Nobelin kirjallisuudenspalkinnon saajaksi.²⁰ Ruotsin arkkipiispa Antje Jackelén kirjoittaa harvinaisen kaunista ruotsia esimerkiksi pandemiakirjassaan *Otålig i hoppet* (2020), vaikka ruotsi ei ole hänen äidinkieltensä.

Yaghjian sitoo tyylin ja äänilajin asioihin, joita kirjoittaja haluaa edistää ja joiden puolesta hän toimii (ns. *stance*). Ne ovat riippumattomia esteettisestä tasosta taikka äidinkielestä, ja niiden puolesta puhumisessa kehittyä harjoittelemalla. Hän esittelee myös erilaisia teologisen tekstittoroinnin malleja.²¹ Hyvä kirjoittaminen näyttäytyy niissä hieman terapiaprosessin tai urheiluvallmennuksen kaltaisena yksilöohjauksena, jossa runsaat toistot, vahva sanoma, esikuvat ja selkeät päämäärät auttavat prosessissa eteenpäin.

Hyvän teologisen kirjoittamisen harjoittelua tarvittaisiin Suomessa kipeästi. Miten se onnistuisi? Tutoriaaleihin meillä opettajilla ei oikein ole nykyistä enempää resursseja. Tuntemani kollegat lukevat opiskelijoiden esityksiä huolellisesti ja antavat olennaista palautetta. Tohtoriohjelmien akateemisen englannin kurssit auttavat monia. Kaunokirjallisuuden runsas lukeminen on meille kaikille välttämätön kivijalka. Korkeammille tasoille pääsemiseksi ehkä tohtoriopiskelijoiden keskinäiset, vertaisarvioivat ryhmät voisivat olla hyödyllisiä.

Ryhmät voisivat olla mallioppimisen tavalla strukturoituja esimerkiksi näin: kirjoita ensi viikoksi kolme sivua omasta tutkimusaiheestasi Liisa Keltikangas-Järvisen / Heikki Räisäsen / Simo Heinisen äänilajissa. Jäljittelyn lisäksi ryhmässä voitaisiin lukea Yaghjianin teosta ja tehdä hänen aihealueistaan lyhyitä englanninkielisiä harjoituksia. Kirjassa kuvataan

²⁰ Eliaden lukuisista romaaneista tunnetuin on omaelämäkerrallinen *Bengal Nights*. Sen vuoden 1988 filmiversiossa nuorta Eliadea esittää Hugh Grant.

²¹ Yaghjian 2019, 364-373.

myös havainnollisesti esimerkiksi vapautuksen teologian, USA:n yliopistoteologian taikka kulttuurienvälisen kirjoittamisen erityisiä tyyliä ja äänilajeja.²² Niidenkin tietoinen jäljittely voisi olla hyödyllistä.

Katse tulevaisuuteen

Katsaukseni kahteen uuteen teologiseen metodioppiin tuottaa hieman kaksijakoisen lopputuloksen. Yhtäältä systemaattisessa analyysissä ja Jolkosen oppaassa on edelleen paljon hyvää. Saksalais-pohjoismainen metodiperinne tulee sen kautta tyydyttävästi kuvattua maisteritason tarpeisiin varsinkin, jos samalla jaksetaan rohkaista opiskelijoita perusteltuun rekonstruktioon. Systemaattinen analyysi on kuin polkupyörän apupyörät, jotka auttavat lasta pysymään pystyssä.

Toisaalta systemaattisen teologian metodiopetuksen pitäisi tohtorikoulutuksessa suuntautua rohkeammin englanninkieliseen maailmaan. Jäykät apupyörät auttavat kandidaattia, mutta hidastavat tohtorikoulutettavaa. Ensimmäinen vastaantuleva asia tällä uudistumisen polulla on parempi kirjoitustaito. Kyseessä ei ole vain sellainen kirjoitustaito, jota opitaan koulun englanninopetuksessa. Akateemisiin julkaisuihin tähtäävän kirjoittamisen pitäisi olla tutkimusprosessiin integroitu osa niin, että hyvät kysymykset toimivat sekä tutkimuksen että siitä kirjoittamisen osina. Lisäksi pitäisi harjoitella hyvää tyyliä ja omaa äänilajia sekä uskaltautua rekonstruktioihin, ehkä jopa niitä vahvempiin konstruktioihin. Suomalaisen tutkijoiden kirjoitustyyli muistuttaa usein Zetor-traktorin vaivalloista etenemistä kynnöspellolla. Oikeasti vaikuttavan tutkimuksen pitää olla kirjoitettu niin, että lukija tuntee olevansa Teslan kyydissä moottoritillä.

Vaikka nämä ohjeet ovat välttämättömiä, ne eivät ole riittäviä hyvän englanninkielisen systemaattisen teologian aikaansaamiseksi. Varsinaista tutkimusmetodologiaa tulisi niiden lisäksi räätälöidä kuhunkin aiheeseen sen edellyttämällä tavalla. Koska tekstuaaliset maailmat ovat niin monimuotoisia, mitään kaikille sopivaa yhden koon metodologiaa ei tohtoritasolla enää ole olemassa. Aiheenmukaiset ja sisällölliset metodologiat on kehitettävä kunkin keskustelun omien senhetkisten vaatimusten mukaisesti.

²² Yaghjian 2019, 319-323, 351-361.

Lisäksi oikeassa humanistisessa tutkimuksessa vallitsee kysymyksenasettelujen ja lähestymistapojen moninaisuus, pluralismi. On monia erilaisia ja yhteismitattomia, ja silti hyviä, metodologisia tapoja tehdä tutkimusta samastakin aineistosta. Pelkkä metodiopetus ei riitä valaisemaan kilpailevien trendien lopullista paremmuutta, vaikka se kykenisi karsimaan kehnoimpia metodisia vaihtoehtoja. Tohtoriopiskelijan ei tarvitse ryhtyä täydeksi relativistiksi eikä myöskään yhden metodin fundamentalistiksi. Olennaista on oppia jonkinlaista huomaavaisuutta metodologisen pluralismin äärellä.

Liite: Muistiinpanoista analyysiluvuksi (luentomoniste)

- *Teemarunkoon* eli ekserptiin perustuva oppiminen on kaonnut suomalaisista yliopistoista mutta siihen voi törmätä esim. Erasmus-vaihdossa. Tämä ikivanha metodi ei ehkä ole nykypedagogian mukainen mutta juuri gradunteossa sillä on puolensa.
- Klassinen oppi muistiinpanoista (*excerpt*): luennoitsijan puherytmillä tehdään sopivat muistiinpanot, luennon puherytmi noin 10 sivua 45 minuutissa. Annetaan tällä vauhdilla tehtäville muistiinpanoille arvo 3 skaalalla 1-5.
- Kirjoista *tehdään samalla tavalla kellosta aikaa ottaen muistiinpanot*, joita voi sitten käyttää tentissä tai myös *gradun ja tutkimuksen teossa*. (tenttiekserpti on hiukan erilainen kuin graduekserpti, seuraava kuvaa graduekserptiä).
- Kirjoja voi lukea eri nopeuksilla. Annetaan arvo 1 ”lähiluvulle”, tyyliin 3-4 sivua tunnissa ja tiheästi tehdyt muistiinpanot. Annetaan arvo 5 ”kursoriselle luvulle”, tyyliin 20-30 sivua tunti, jolloin syntyvät muistiinpanot ovat teemarunkoja: iskusanoja, keskeisiä käsitteitä, sekä esim. huutomerkkejä ja kysymysmerkkejä jotka merkaavat lähempää paneutumista vaativia kohtia (sivunumerot myös ekserptiin mukaan!). Ykköstrasolla pyritään hyvään ymmärrykseen, viitostasolla ei pysähdytäkään vaikeisiin kohtiin vaan kiirehditään eteenpäin.

- Saarisen graduseminaarin tehtävä: ensin opiskelijat keväät ekserptin eli *teemarungon* tyyliin kursorinen luku, skaalalla 4-5. (noin 15 sivua, aikaa 60 min).
- Seuraavaksi opiskelijat lukevat tekstin uudestaan, tehtävänä tunnistaa tärkeimmät 3-5 väitelausetta ja niiden mahdolliset perustelut. Nämä referoidaan asianomaisiin kohtiin teemarungossa. Tämä ikään kuin laskee muistiinpanot tasolta 4-5 tasolle 2-3. Samalla teemarungon tietyt kohdat pullistuvat *ajatusrungoksi*.
- Kolmannella kierroksella opiskelijat kirjoittavat vielä samasta tekstistä ns. *summaarion* eli lyhyen rekonstruktion, joka kuvaa lähteen kokonaisuutteen tai yleisen pyrkimyksen.
- Harjoituksen ideana on opettaa miten muistiinpanoja voi tehdä eri tiheys- ja nopeusasteilla. Lisäksi harjoitus johdattaa Jolkkosen metodioppaan sisältöihin seuraavaan tapaan:

teemaruuko (<i>excerpt</i>)	nopeat muistiinpanot, käsitteet	Jolkkonen: käsitteiden analyysi
ajatusruuko (<i>paraphrase</i>)	väitteet ja niiden perustelut eli argumentaatio	Jolkkonen: väitelauseiden, argumentaation analyysi
summaario, kokonaisanalyysi tekstistä (<i>reconstruction</i>)	ainakin kaksi tapaa: <i>painotettu referaatti</i> jossa lähde- tekstin järjestys säilyy, <i>rekonstruktio</i> jossa lähdeteksti ”nyljetään” so. hajotetaan väit- teiksi, esim. kokonaisuutesta osiin päin	Jolkkonen: edellytysten analyysi: mihin kirjoittaja <i>pyrkii</i> , mitä kantaa hän <i>puolustaa</i> ja mitä vastustaa, mikä on kirjoittajan <i>kokonaisuute</i>

- Harjoituksessa siis opetetaan miten analyysiluvun voi rakentaa kolmessa vaiheessa niin että Jolkkosen metodioppaan eri askeleet tulevat toteutettua.
- Edellytysten analyysi ja lopullinen rekonstruktio: vaikeammassa klassikkoteksteissä (tyyliin Aristoteles, Luther) on usein parempi pidättäytyä *painotetussa referaatissa* (”luontokuva” tai ”näköispatsas” lähteestä).

- Tekstin hajottava ja osista uudelleen rakentava *rekonstruktio* (”nylkeminen”) sopii laajoihin lähteisiin (joita ei sivumääräsyistäkään voi kokonaan referoida), tai mielipidetyyppisiin kirjoituksiin. Joskus se sopii myös tiukasti uskonnonfilosofiin teksteihin. Gradun arvostelussa tärkeä lähteiden oikein ymmärtäminen usein toteutuu paremmin painotetun referaatin keinoin. Osien rekonstruoiva käsittely sopii puolestaan usein väitöskirjaan, jossa tutkijan itsenäisyyttä vaaditaan enemmän.
- Ekserptin käytössä on hyvin tärkeää harjoitella lukemaan erilaisia tekstejä eri nopeuksilla ja tekemään myös muistiinpanot koko skaalan 1-5 tavoilla. Laajojen kirjojen ekserptit on yleensä järkevää tehdä tasolla 5. Eksegetiikan tyylinen lähiluku sen sijaan menee tasolle 1. Joidenkin mielestä puhenopeuden ekserpti, 12-15 sivua/tunti, on ihmismielelle luonteva keskitaso, vrt. äänikirja.

Kirjallisuus

- Anton, Emil (2019). *Ratzinger and the Religions. Studies on Pope Benedict XVI and Interreligious Dialogue*. Diss. Helsinki.
- Haikarainen, Raine (2018). *Mystinen maestro. Seppo A. Teinosen pitkä pyhiinvaellus*. Helsinki: Kirjapaja.
- Heikkilä, Ida (2020). Systemaattisen teologian metodi Saksassa ja Suomessa. *Teologinen Aikakauskirja* 125, 68–74.
- Jackelén, Antje (2020). *Otålig i hoppet*. Stockholm: Verbum.
- Jolkkonen, Jari (2007). *Systemaattinen analyysi tutkimusmetodina*. Joensuu: Joensuun yliopisto
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (toim.) (2007). *Argumentti ja kritiikki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kärkkäinen, Veli-Matti (2020). Konstruktiivisen teologian kauneudesta. Näkemyksiä. *Vartija*, n.p.
- Mannermaa, Tuomo (1970). *Lumen fidei et obiectum fidei adventicium. Uskontiedon spontaanisuus ja reseptiivisuus Karl Rahnerin varhaisessa ajattelussa*. Helsinki: Missiologian ja ekumeniikan seura.
- Ohly, Lukas (2019). *Arbeitsbuch Systematische Theologie: Techniken – Methoden – Übungen*. Tübingen: Attempo Verlag.
- Päivänsalo, Ville (toim.) (1997). *Prosessia ja rautalankaa. Gradun tekijän opas*. Helsinki: Systemaattisen teologian laitos.

Sacks, Oliver (2015). *On the Move*. New York: Vintage.

Yaghjian, Lucretia B. (2019). *Writing Theology Well. A Rhetoric for Theological and Biblical Writers*. London: T&T Clark.